

Könyvismertetések és bírálatok.

- Krúzselyi Erzsébet*: Hangtalan lírán. Új versek. 1924. 8 r. 78 lap. Nyomatott a „Hermes“ könyvnyomdában, Máramarosszigeten.
- Dr. Borbély István*: A magyar irodalom története a legrégebb időktől 1825-ig. Jegyzetekkel ellátott kiadás a művelt közönség számára. Cluj—Kolozsvar, 1924. 8 r. 414 lap. Minerva r. t. kiadása.
- Dr. Csúry Bálint*: Ifj. Heltai Gáspár Három Nyelvű Szótára 1587-ből. Az Erdélyi Irodalmi Szemle kiadásában megjelenő „Tanulmányok és értekezések az erdélyi magyar bölcelet-, irodalom-, nyelv- és történettudományok köréből“ című kiadványsorozat 1. száma. Kolozsvar, 1924. 8 r. 29 lap.
- Dr. György Lajos*: Magyar elemek a világirodalomban. Cluj—Kolozsvar, 1924. 8 r. 48 lap. Minerva r. t. kiadása.
- Réz Mihály*: A történelmi realizmus rendszere. A M. Tud. Akadémia támogatásával. Bpest, 1924. A Studium kiadása.

Krúzselyi Erzsébet; Hangtalan lírán. Új versek.

Krúzselyi Erzsébet 1897-ben lép először a nyilvánosság elé *Verseivel*. 1901-ben *Ujabb verseket* ad, aztán az *Örök csendben* következik (1907), majd a *Csendország dalai* (1913) s most a *Hangtalan lírán* folytatja a sort. Ez az öt könyv 27 esztendő termése. Nem sok, nem is kevés. Krúzselyi Erzsébet nem él vissza a közönség türelmével. Nem tartozik azok közé, akik mindegyre a világ elé szerénykednek könyveikkel, de a tartalom jórészt az előző írásokból rekrutálódik. Krúzselyi Erzsébet egyetlen költeménye sem ismétlődik későbbi könyveiben. Nála az új könyv nemcsak a betűszedőnek jelent új munkát, hanem a szerzőnek is. És ezek a könyvek érdekes lélektani adatokkal szolgálnak az analízisnek. Végig kísérhetjük bennük egy szerény, kedves

költői temperamentum életét a rügyfakadástól a teljes virágzásig. Látjuk az indulás nehézkességét s aztán a szárnyalás bravuroskodását. A kezdet bizony csak kezdet nála is a kezdők szokott bizonytalanságaival; szinte semmit se sejtet a jövő fényességeiből. Harmadik könyve mutatja csak az igazi költőt. Megtalálja önmagát, originálitásának igazi, ki nem meríthető forrását: saját sorsát. A negyedik kötetben eljut a Zenitre. Most megjelent könyve már nem jelent további emelkedést. Ő már átlépte a határt, nem fogja újabb vonalakkal megjavítani rekordját; az ő értékét már le lehet mérni. Legfennebb csak a kifejezés módja válhatik acélosabbá.

Könyveinek ez az egyik érdekessége. A másik az, hogy ezek a versek kísúrgárzásai egy lélek benső életének, amely egészen egyéni, amilyen nincs több a magyar irodalomban. Ezek a versek csak Krüzselyi Erzsire találnak, annyira az ő egyéni sorsának a hajtásai, hogy ezeket csak ő mondhatja el, más senki. Azt, hogy „Tele van a város akácfa virággal...” leadhatja mindenki saját panaszaképen, de a *Csend zenéjét*, a *Csend rab énekét*, a *Hangtalan dalokat* csak Krüzselyi Erzsi sírhatja el a világ előtt. Ezeknek csak az ő személye ad életet, ezek csak megkövült tavorózsák, holt siralmak, ha nincs ott a Krüzselyi Erzsi arca. Mert ezek a dalok felszálló sóhajok, tört hullámok, apró felvillanások egy szomorú leány vergődéséből. Tudatosan nem mondtam tragédiát, mert ez nem tragédia, bár a költő is annak nézi. Sorsa tagadhatatlanul mostoha. Krüzselyi Erzsi születése óta el van zárva a hangok világától. Ő nem tudja, mi a pacsirta zengés, az anyai szó símogató melegsége, mi a szerelmi suttogás, a melódiák lelketfogó varázsa. Ezt az egész világot elvette a sors tőle. És a színek tengeréből is alig jutott neki több egy kis bizonytalan szürkeségnél. Emiatt iskolákat sem végzett, csak úgy lassanként, óriási fáradtsággal hordta össze a kincseket édes atyja — egyúttal legjobb barátja — segítségével. Igazi sisiphusi munka. S így dolgozik ő ma is örök csendben, hangtalan húrokon nagy, kiméletes, lassú tempóban, nehogy kiszáradjon szeméből az a kis fény, amit a sors még ott hagyott neki szomorú vigasztalásul. Azt a pár órát, ami neki a fényből jutott és jut, a lelke kibeszélésére fordítja.

S nekünk olyan drágák ezek a beszédek, mert látjuk belőlük egy ilyen elzárt lélek benső vegetációját. A világtól

való elszigeteltsége ráutalta, hogy valahol könnyítsen a némaságán. És ő megtalálta a hangjait: egész lelki életének legközvetlenebb s egyedüli jelentkező helye: a versei. Kevés költőnk van, aki annyira a dalokba temetkeznék s annyira megjelenék a költeményeiben, mint ő. Ez a nagy szubjektivitás adja a versek különös, egyéni veretét. Mert itt nemcsak azt látjuk, hogy miképen nő ki a kezdőből a művész, hanem segítségükkel benézhetünk a száműzöttek napsugártalan szigetére is. Krüzselyi Erzsike egyike azoknak a költőknek, akiket legjobban meg lehet ismerni költeményeikből. Mindig önmagát adja. Annyira illusztrálja költeményeivel lelki életét, hogy megszínesednek előttünk a légrejtettebb ráncok is s mi látjuk egy ilyen szegény lélek meddő vergődését. Igen, ez csak vergődés. Mert az ő lelkének nincs története. Olyan kevés hab vetődik fel itt a folyó tükrén, hogy ez történetnek se mondható. Egyszer, valamikor elindult feléje valami kósza napsugár, de az is megállt a félúton s visszafordult. Ez minden! A többi csak gyötrődés. Pedig az élet szava megszólal benne is. El-elfogja a vágy a boldogság után; hiába az örök csend, az örök szürkeség, odabenn a tavasz levegője hullámszik, fülemilék dalolnak: milyen jó lenne, ha neki is volna egy kép a szívében, lenne egy név, amit elsuttogjon; milyen jó lenne valakire várni, valaki után sírni. Szeretne boldog lenni csak egyszer, hogy aztán legyen miről örökké álmodozni... De hát a tündérország függönyei összezárultak s az ő szemei nem találják az utat. Nem tehet egyebet: síratja önmagát. Ez az ő költészetének örökké ismétlődő motivuma. Ehhez a tárgyhoz szorítkozik még egy pár sírdomb a temetőben, hogy a mező még komorabb legyen. Ide is virágokat hullat, különösen sokat az édes atyjáéra. Ezek az ő főtárgyai. De mennyi változatosságot tud kitalálni a fekete szín kolorizálására! Ez kétségtelenül igazi költői hivatottság bizonyítéka. Mindenütt megtalálja önmagát; lelke mindjárt odasimul a természet s az élet tényeihez: egyezőségeket vagy ellentéteket keres az ő nagy témája szerint. Lelke elmélyült: mindig van hangulata, gondolata a legtöbbször szerencsés és művészi a formában is. *Torlódnak az erdők, Lelki nipppek, Krisztus a fák alatt, Üres helyek, Öreg udvarház* mennyi gyöngyszeme az ő értékes költészetének. Az egész kötetben talán csak a *Keresem a falut* tartom erőtlennek a befejező versszak miatt. Ez a versszak t. i. nagyon emlékeztet a húsz

éven aluliak stílusára. Így van, ha „Ámor játszi árnya“ szívünk elől már „unva fut“ : bevonja az ősz hervadása a májusi falut. A három háborus vers is bátran elmaradhatott volna, nem emelkednek túl az aktuálítások muló értékén.

És most visszatérek még egyszer a tragédiára. Krüzselyi Erzsí vallásos, szerény lélek, nem lázadozik, lehajtja fejét, de mégsem tudott úgy elhelyezkedni a Gondviselés árnyékában, mint pl. Keller Helén. Én nem tudom az ő izoláltságát tragédiának nézni. Hiszen ez a sors már annyi virágot termelt neki és az irodalomnak, amennyit a földi élet muló örömei bizonyára nem érnek meg. Bizonyos, hogy Krüzselyi kedvező élet-körülmények közt tizedrészét sem kapja Danaé aranyesőjének ; az őt érzéken épült, hétköznapi élet nem kaparta volna fel a szunnyadó költői erőket, vagy nem ilyen méretekben. Mennyit köszönhet ő s köszönhetünk mi az ő rabláncának : a csöndnek s a szürkéségnek ! Villon, az első igazi francia lírikus csirkefogóvá sülyedt s csak a véletlen mentette meg az akasztófától. De ez a rettenetes sors tette költővé s Nisard kegyesen mondja róla : ez az ő költészetének váltságdíja. Krüzselyi Erzsíről is azt mondhatnók : szomorú sorsa az az adó, amit az életnek fizetett költői pályájáért. Mert az életnek mindnyájan adót kell, hogy fizessünk. Krüzselyi Erzsinek a szerencsétlensége lett a kincse. Ebben az elvonultságban a lelke megtermékenyült, megmozdult a szunnyadó költői ösztöft, virágok nőttek, melódiák fakadtak : Krüzselyi Erzsí költővé csíszolódott a sors érdes kezei közt. Mennyi új meglátásnak, új hangnak lehetne megszólaltatója ez a verőfényes lemondás ! Keller Helén, ez a süket-néma-vak csodagyerek optimistává tudott lenni, mert ennyi nyomorékság ellenére is kiművelődhetett s lelkébe be tudta hozni a kultúra fényét és színeit.

Vajjon Krüzselyi Erzsí finomságos lelke ne érezné meg a meleget a jéghegyek alatt ? . . . Ezt nem szemrehányásképpen mondtam. Lelkem részvételével kísérem nehéz sorsát. Ez csak vigasztalás akar lenni. Ezek csak témák — a hatodik kötet számára . . .

Hiszem, hogy sok olvasója lesz új könyvének.

Rass Károly.

Dr. Borbély István: *A magyar irodalom története a leg-
régibb időktől 1825-ig.* Jegyzetekkel ellátott kiadás a művelt
közönség számára. Cluj-Kolozsvárt, 1924. 8 r. 414 lap. Minerva
rt. kiadása. Ara 160 lei.

A magyar irodalomtörténetírás, nem tekintve a korai kísérleteket, ez évtized végén érkezik el az első százéves fordulóhoz. Elfogultság vádja nélkül megállapíthatjuk, hogy az évszázad munkája nem volt meddő. Négy, egymást váltó nemzedék — Toldyé, Gyulaié, Beöthyé és a legújabb — összcshordta, rendbe szedte és földolgozta az anyagot s ha itt-ott még maradtak is hiányok, a részletmunka nagyjából el van végezve: tisztán látjuk azt a munkát, amelyet a magyar szellem az irodalom terén végzett, kirajzolódnak elénk azok a kisebb-nagyobb írói egyéniségek, akiknek működésében irodalmunk anyaga le van rakva; meg vannak világítva, többé-kevésbé élesen, irodalmunk történetének problémái s határozott tudományos közvélemény alakult ki majd minden írónk munkásságának értékéről és jelentőségéről. Hogy milyen föladatokat várnak még a jelen és közeljövő irodalomtörténetíróira, azt most nem részletezem, csak a multa visszatekintve, irodalomtörténetírásunknak egy olyan vonását emelem ki, amely nincs harmóniában a többivel. A részletmunka gazdagságával és értékével nincs arányban az összefoglaló munka, az egyes jelenségek külön feldolgozásával nem tarthat lépést a fejlődésnek a rajza, az irodalomtörténetnek tulajdonképeni történeti fele. Egy-egy irodalomtörténeti korszak életének megrajzolására alig egy-két kísérlet történt; valamivel több, de szintén kevés munka rajzolja meg egy-egy műfaj fejlődését; s irodalmunk egész történetének tudományos szellemű vagy magasabb szempontú megírására is csak kilenc ízben vállalkoztak: Toldy, Beöthy és Pintér Jenő kétszer, Bodnár, Horváth Cirill és az u. n. Képes Irodalomtörténet társasága s ezek közül is két szerző tankönyvet adott, három kísérlet pedig töredék maradt. Teljes, beható, tudományos irodalomtörténetünk ma sincs.

Éppen azért számottevő gazdagodása tudományunknak Borbély István irodalomtörténete, melynek azonban egyelőre csak az első fele jelent meg. Tankönyvnek készült ez is, de terjedelme, szempontjai és értéke kiemelik sorukból. Mi a jelentősége mint iskolai könyvnek, megfelel-e céljának, azt nem vizsgálom; a pedagógiai szempont alkalmazását másokra bi-

zom. A könyv úgy van megcsinálva és megírva, hogy megköveteli: tekintsük tudományos műnek és annak a kritériumai szerint bíráljuk.

Borbély könyvének legföltűnőbb és legértékesebb jellemvonása az eredetiség. Az irodalomtörténet időbeli kereteit, a korszakoknak hagyományos fölosztását megtartja,* — egyébként azonban a maga lábára áll és a maga szemével néz. Ez az eredetisége nyilatkozik fölfogásában, az anyag elrendezésében, a tárgyalás mértékében és az érték-ítéletekben egyaránt. Nem mindenben válik a könyv javára. A régi nem mindig rossz, az új, az eredeti sokszor csak más, de nem jobb. A XVI. század irodalmi anyagának tárgyalására p. o. sokkal alkalmasabb a régi, logikus sablón, mint Borbély újítása. Négy nagy részre osztja: protestáns irodalom, világi költészet, történetirodalom, Balassa. A fölosztás alapja nyilván helytelen, mert Balassa beletartozik a világgöltészet körébe, viszont a protestáns irodalomban igen heterogén elemek kerülnek össze, nemcsak a katolikus polemikusok, hanem a költészet, sőt a világgöltészet alkotásai (mesék, drámák), valamint a nyelvtudomány termései is. Értjük és méltányoljuk Borbély vezető gondolatját: a felekezeti álláspont rásüti bélyegét az írók munkásságára: Erasmus belekapcsolása XVI. századi irodalmunkba meg éppen termékeny gondolat, — de sajátos elrendezésének áldozatul esik a költészet fejlődésének rajza s XVI. század egész egyházi költészete az unitáriusok körében talál méltatásra. Nem elégít ki mindenütt a tárgyalás terjedelme sem. Vannak írók, akiknek jóval több tér jut, mint amennyi őket jelentőségük szerint megilleti, — ez azonban nem hiba, sőt még nem is baj —; egy párral viszont nagyon mostohán bánik, így Pray Györggyel és Katona Istvánnal, valamint Tinódiával, akit mint írot egyáltalán nem jellemez. Az egyes írók és költői alkotásaik jellemzésében, meg értékelésében is sokszor eltér Borbély a hagyományostól, de ez nem jelentős. Az értékelés esztétikai művelet s így belejátszik az író szubjektivizmusa, sőt épen ezáltal lesz elevenné. Magam nem egy írot másnak látok és másként állítanék be a fejlődésbe (p. o. Virágot, Csokonait, Katonát), de hát — grammatici certant!

* A keresztény középkort ugyan kiterjeszti 1540-ig, de ez pusztán látzat, mert az 1526—1540 között szereplő írókat (Komjáthy, Pesti, Ozorai), a protestáns korban tárgyalja.

Ezek az egyénivé színezett nézetek s az anyagnak sajátos csoportosítása azonban rávilágít arra a nagy szellemi munkára amelyből a könyv eredetisége kisarjadt. A könyv minden sora arra vall, hogy Borbély az irodalom egész anyagát lelkiismeretesen áttanulmányozta és alaposan földolgozta lelkében, sőt még elmélkedett is, egyfelől az egyes irodalmi jelenségeken, másfelől magán az irodalmon. Ezt tartom én a legfontosabbnak. Borbély nem pusztán ismereteit és gondolatait szedte rendszerbe, hanem határozott felfogást szűrt le az irodalom lényegéről; — s hogy irodalomtörténete nem jár a szélesre taposott úton, hogy más, mint az eddigi irodalomtörténetek, az onnan van, mert kialakult nézetei vannak az irodalomról és egyéni szempontjai a jelenségek megértésére. Irodalmi fölfogásának két pontja gyökerezik mélyen és hat ki messzire. Az egyik az irodalom fogalmának meghatározása s ezen az alapon az irodalom körének megállapítása; a másik az irodalomtörténetírás föladatára vonatkozik s a módszer kérdését illeti. Véleményünk mind a két kérdésben szemben áll; — melyikünké helyes, azt épen mi nem dönthetjük el, de ez nem is fontos. A fő az, hogy Borbélyé, könyvéből kitetszőleg komoly, átgondolt, két olyan erős pillér, amelyre bizton ráépítheti művét. Az irodalom fogalmába én beleiktatok egy olyan jegyet, melyet Borbély ebben a kötetben tudatosan mellőz, a művészet jegyét. Az irodalom körébe valójában csak az tartozik, aminek művészi hatása van, vagy legalább erre a hatásra törekszik s így szerintem az irodalomtörténetnek nem is centrális, hanem jóformán egyetlen anyaga a költészet; ezzel a, megvallom, szélsőséges fölfogással szemben Borbély a magyar irodalom fogalmát kiterjeszti a magyar szellem mindazon megnyilatkozásaira, melyek a nyilvánosság számára írásba vannak foglalva, vagy a nép ajkán élnek; s a megszokottnál sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a vallás és a tudomány írásban megkötött alkotásainak. Magam, az ellenkező fölfogás híve, örömmel ismerem be, hogy Borbély könyve éppen az ő egyéni állásfoglalásának köszöni legnagyobb értékeit: a magyar tudományos és még inkább vallásos irodalom jelenségeinek alapos és mélyenjáró tárgyalását. A szélesebb értelemben vett irodalomnak ilyen kimerítő, a részletekre is kiterjedő méltatása még a Borbélyénál jóval nagyobb terjedelmű összefoglaló munkában is ritka s ami még

becesebb, nem száraz, hosszadalmas fejtegetésekből, hanem eleven, plasztikus jellemképekből áll. Meliust és Dávidot, Pázmányt és Káldit, — hogy csak a nagyobbakat idézzem — olyan éles és jellemző profilban mutatja be, hogy képük kitörülhetetlenül belevésődik emlékezetünkbe. S mivel a rendszeres irodalomtörténetek épen a prózairókra vetnek kevesebb ügyet, Borbély könyve tudományos jelentőségén kívül gyakorlatit is nyer: hasznos segédeszköze lesz az egyetemi oktatásnak. A szakirodalomra fordított gond azonban nem megy a költészet méltatásának rovására; költőinkkel is részletesen foglalkozik Borbély, de itt a beható tárgyalás nem olyan föltűnő, mert hozzá vagyunk szokva, Ki kell mégis emelnem a XVIII század végén működő u. n. franciás irány ismertetését, mely mind az anyag gazdagságában és a tárgyalás arányosságában, mind a fény és árny elosztásában nemcsak a könyv legjobb fejezetei közé tartozik, hanem állja a versenyt a franciás irány bármely, hasonló terjedelmű méltatásával.

Az összefüggő, rendszeres irodalomtörténet föladatát is másként fogalmazom, mint Borbély. Én a főcélnek a fejlődés rajzát tekintem s az uralkodó módszernek a fejlődéstörténetit, Borbély az írói egyéniségek képét akarja elsősorban megrajzolni s ezért a lélektani módszert juttatja leggyakrabban szóhoz. Innen az a nagy szerep, melyet könyvében az írók életrajza játszik. Véleményem szerint az írók életrajza a speciális munkákba való, az összefoglaló tárgyalásba csak annyi kell belőle, amennyi költészetük megértéséhez szükséges, a sok adat eltéríti az olvasó figyelmét és súlyuk alatt ki-ki esik a szerző kezéből a történeti fonal. Viszont Borbély részletes életrajzai, s ez nagy érdemük, színes, mozgalmas képek, adataik gazdagságához képest csekély terjedelműek s jól szolgálják a célt, amelyért vannak. E ponton szintén utalhatok a könyv gyakorlati jelentőségére: ezek az életrajzok igen jó összefoglalások azok számára, akiket nem elégitenek ki a lexikonok rideg, lelketlen adatlajmazai. A legszebb kettőt külön is megemlítem, Balassa és Zrinyi életrajzát.

Az eredetiséget lehetne még követni az elméleti alapveztől és önálló szempontoktól kezdve a részletekig, az ítéletek egyéni megformálásáig, sőt a jelzőkig; a szakember mindig megérzi mögöttük az egyéni lelket, mely a saját tapasztalatából beszél s a maga nézeteit fejezi ki.

Nem egyszer egészen új, eddig nem ismert eredményekre jut, különösen költői művek forrásait illetőleg (Faludi, Kísfaludy Sándor, Vörösmarty) s bár megállapításait hamarosan igazolni nem tudók, érdekességük tagadhatatlan.

De Borbély nem akar minden áron eredeti lenni, nyoma sincs nála annak az újabban fölbujánzó törekvésnek, mely az új, a szokatlan hajszolásában keresi az érdemet. Véleményének megformálása előtt áttanulmányozta és kritikával kísérte a tudomány eddigi eredményeit s nem másodkézből, földolgozásokból, hanem az eredeti kútforrásokból merített. Az 1919 óta publikált anyagot és tudományos eredményeket természetesen nem ismerheti teljesen — innen vannak bizonyos hiányok könyvében (Balassánál, Csokonainál) és elavult fejtegetések (húmondáink és őstörténetünk kérdése) —, de a korábbi részletdolgozatokat mind lelkiismeretesen átbúvárolta: ez fejti meg könyvének másik föltűnc vonását, az anyagnak nagy gazdagságát, az értékesített adatoknak hatalmas tömegét. Sajnos, ennek az erényének is megvan a visszája, s ezerszámra közölt adatai közé elég sokszor csúsznak tévesek*. Mivel ezek a téves adatok jórészt a könyv vége felé fordulnak elő nagyobb számmal, azt hiszem, a sietség felelős értük elsősorban; bármint történt, sajnálatos s a remélhetőleg nemsokára megjelenő második kiadásban megigazítandók.

* A Széphistóriáink Boccaccióból nem német, hanem latin és horvát közvetítéssel kerültek hozzánk. — Az Árgirus szerzőjének neve: Gyergyai. — Zrinyi születésének éve majdnem bizonyosan 1618 és nem 20. — A Comico-tragédia nem jezsuita-dráma s nem 1607 előttről való, hanem 1609 utánról, sőt az 1645-ös kiadása vg. az első. — A Horologium Turcicum mindeddig nem jelent meg nyomtatásban. — A Mulatságos Napok nem erkölcsi tanulmányok gyűjteménye, hanem keretes elbeszélés-gyűjtemény. — Darell neve helyesen Darrel. — Faludi Bölcs embere nem eredeti. — Bolyai II. Moham-medjének nincs semmi köze Faludi Iréne novellájához. — Pállya vígjátéka nem eredeti. — Strauss-keringőket nem játszhattak a múlt század elején, mert Strauss csak 1825-ben született. — Az Aurórát nem támogatta anyagilag Kazinczy s nem is szűnt meg 1831-ben. — B. Szabó Ledőlt diófához c. verse korábbi, mint a Martinovics-mozgalom. — Berzsenyi nem használt állandóan klasszikus versformákat. — Dugonics az Argenist nem német átdolgozásból ismerte. — Csokonainak nem három, hanem négy vígjátéka maradt ránk. — Szentjóni csak 1795 közepén került Kufsteinba. — Dayka nem volt ciszterciánövendék. — A Fanni nem 53 levélből áll, hanem 51 naplórészletből és 12 levélből. — Szemere Dalverseny és Magyarázat c. műve nem a Föti-dalról szól. — Bessenyei, Kísfaludy Sándor és Károly, Katona József életrajzai adatokban pontatlanok.

A hatalmas adattömegre épülő anyag nagy gazdagságát már az előbbiekben is érintettem egypárszor, utaltam gazdagon kiképzett részletekre. A szorosabb értelemben vett s másutt is bővebben tárgyalt irodalomtörténeti anyag méreteit csak futólag, egy számadattal világítom meg: a könyv terjedelme 400 lap, majd háromszor akkora, mint az úgynevezett kis-Beöthy megfelelő része. S mivel Borbély is tömören ír, kerül minden fölösleges cífraságot, ez az egy adat fogalmat adhat a könyv méreteiről és tartalmának gazdagságáról. Vannak azonban a könyvben olyan fejezetek, amelyeket a hasonló terjedelmű irodalomtörténetekben csak vázlatos alakjukban vagy épen nem találunk. Az első és legfontosabb a népköltészet belekapcsolása a történetbe. Bátorralan kísérletek után az első jelentős lépést Borbély teszi meg ebben az irányban s a XVII. század ilyen emlékeiről rövid, de igen jó tájékoztatót ad; kár, hogy a XVIII. század emlékeit már nem méltatja. Szokatlanul nagy figyelmet szentel továbbá a versformáknak, s e téren is kezdeményező: iparkodik megrajzolni a magyar verselő eljárásoknak fejlődését, a különböző technikák történetét. Nagy gonddal, a részletekbe merülve — de nem merülve el bennük — vizsgálja verselésünket már a kódexek korától kezdve. Sok finom észrevételt tesz, de az egészen megbízhatatlan Gábor Ignácot választja vezetőül. Gábor újszerű elméletében van egy és más, de nem sok, megszívlelni való, de a maga egészében képtelen konstrukció s az újabb tudomány teljesen napirendre tért fölötte. Tanítását Négyesy László halomra döntötte; s hogy a középkorban a magyar írók verskészsége tökéletlen volt, azt legújabban végérvényesen megcáfolta az ó-magyar Mária síralom a maga kitűnő ritmusával. Revideálja Borbély nézeteit Négyesy kalauzolása mellett! Végül a könyv művelődéstörténeti fejezeteire utalok. Borbély irodalomtörténeti fejtegetéseit politikai és művelődéstörténeti keretekbe foglalja s az utóbbiakban a közműveltségnek hol egyik, hol másik tényezőjét világítja meg, a közép- és a protestáns korban az iskolaügyet, a hanyatlás korában a könyvnyomtatást és a cenzurát, a fölüljulás korában a tudományos társulatokon, hirlapirodalmon és színészen kívül elsősorban a művészeteket és a stílusok fejlődését. Hogy ily módon hol erre, hol arra a tényezőre veti a súlyt, az nem következetes, de megokolható s eredménye egy pár tanulságos fejezet, kivált a legutolsó. A renaissance beállítása ugyan téves, Borbély nem

érti meg szellemét; a barokk méltatása túlságosan elméleti, filozófikus s ezért általánosságban marad, annál tárgyyszerűbb és kifejezőbb a rokokó, az empire és a biedermeier stílus ismeretése. Ezek a részek a könyv legtartalmasabb és legtanulmányosabb fejezetei közé tartoznak.

Befejezésül még egy pár szót a könyv előadásáról. Ez a stílus férfiasan egyszerű és tiszta, de férfiasan határozott és erővel telt is. Nincs benne semmi különködés, szertelenség, keresettség, olyan emberi lélek tükre, aki világosan lát és logikusan gondolkodik, aki tudja, mit akar mondani s ép azért a nyelve kész eszköz gondolatai tolmácsolására. Ez a tárgyyszerűség és vele a világosság a tudományos stíl főerényei, de Borbély túlemelkedik rajtuk: érdekesen, szárnyalóan ír s magával ragadja az olvasót. Van stílusának bizonyos eleganciája is, de ezt nem sallangoknak és stílvirágoknak köszöni, hanem komolyságának és kifejező erejének.

Maga a könyv pedig, egészében, nagyszabású összefoglalásokban. Szegény irodalmunknak határozott gazdagodása, hibái ellenére is jelentékeny alkotás, egy hívatott elmének mélyenjáró műve, hosszú, nyilván évekre terjedő alapos munkának értékes terméke.

(Budapest.)

Dr. Császár Elemér.

Dr. Csűry Bálint: Ifj. Heltai Gáspár Három Nyelvű Szótára 1589-ből.

Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* szerkesztője *Tanulmányok és értekezések az erdélyi magyar bölcselet-, irodalom-, nyelv- és történettudományok köréből* címen egy hézagpotló vállalatot indított meg azzal a céllal, hogy erdélyi tudósok munkáit közzétegye. E vállalat I. kötetének 1. száma gyanánt ifj. Heltai Gáspár Három Nyelvű Szótára jelent meg dr. Csűry Bálint bevezetésével és sajtóalá rendezésében.

Ifj. Heltai Gáspár apja nyomtató műhelyének lett örököse anélkül, hogy apja szorgalmatos munkásságát is örökölte volna. Egy-két műnek sajtó alá rendezése és kicsiny szótára őrzik emlékezetét, mint irodalmi munkását. Szótára kevés példányban maradt ránk s Csűry a kolozsvári ref. kollégium egyedül teljes, hiánytalan példányából adta ki most újra. Kiadása gondos és a hozzácsatolt *Mutató* ügyesen és hozzáértéssel van összeál-

lítva. A *Bevezetés* tájékoztatni igyekszik a mű és szerzője fontosságáról.

Itt értesülünk arról, hogy e szótárnak szerzőjét a magyar irodalomtörténet eddig nem ismerte s így annak felderítése Csüry Bálint érdeme. Itt tudjuk meg azt is, hogy e szótárnak egyik főérdekessége: eredetisége. Ugyanis e munka nem egyszerű fordítása valamely idegen munkának, hanem ifj. Heltai-nak eredeti műve. Azonban a későbbi szótáriradalomra nem volt hatással. Uglátszik, csak Kolozsváron vagy legfőlebb Erdély néhány más városában használták, ellenben a külső részeken már nem terjedt el. Ez lehet baj, de a szótár becstét nem rontja le, mert az jelenlegi alakjában, korlátolt használata mellett is a XVI. századi magyar, német és latin nyelvnek érdekes, becses szógyűjteménye.

Csüry gondos kiadásában ez új editio a magyar nyelv-tudományi irodalomnak határozott nyereségét jelenti s hisszük, hogy magyar és erdélyi szász nyelvészeink egyformán haszonnal forgathatják. Emellett meg kell említenünk még egy fontos dolgot:

Csüry Bálint mintaszerű kiadása alkalmas arra, hogy felkeltse tudósaink érdeklődését Heltai iránt és fokozza a nagyközönségben is az érdeklődést nyelvünk régi emlékeivel szemben.

A füzet kapható az E. I. Sz. szerkesztőségében. Ára 20 Leu.

Dr. Kiss Ernő.

Dr. György Lajos: *Magyar elemek a világirodalomban.* Cluj—Kolozsvár. Minerva r. t. kiadása. 48. l. Ára 30 Leu.

György Lajos forrástanulmányai, összehasonlító irodalom-történeti vizsgálatai már régen felkeltették a szakkörök megbecsülő figyelmét. Széleskörű tudás, pontos módszer és szabatos előadás jellemezték írásait. Az új politikai viszonyok között aztán egyre többen ismerték meg nevét, mert működése is, mely kezdetben teljesen szakszerű volt, egyre hajtott újabb és újabb ágakat, vállalván munkabírásának megfelelő minden feladatot. Így, szerkesztett tankönyvet a középiskolai magyar nyelvi és irodalmi oktatás céljára. Tankönyvei kitűnők. Tartott előadásokat, írt kritikákat, szerkeszti a *Pásztortűzet*, stb. s amennyire lehetséges, folytatja minden jóval biztatón megindult, régebben elkezdett szaktanulmányi munkásságát. Úgy, hogy

ma György Lajos a romániai magyarság irodalmi és tudományos életének egyik legderekből munkása.

A fentjelzett tanulmánynak kettős gerince van: egyik maga a szöveg, másik a kísérő könyvészet. A szövegben összefoglaló tájékoztatót nyújt arról, hogy a magyar faji lélek miképpen tükröződik vissza a világirodalom három nagy családjában, a román, germán és szláv népek irodalmában. Ideje is volt már az idevágó számos részletkutatást összefoglalni s a megállapított eredményeket egybefűzni. Az ilyen összefoglalások a további vizsgálódás szempontjából rendkívül értékesek, habár aki csak a felületet nézi, könnyen azt mondja: statisztikája ez a meglevőknek. S ez igaz is; csak-hogy a statisztika is tudomány ám, ha lelkiismeretes és hű s ha lelkiismerettel és hűen kezeljük! György Lajos — az összefoglalásokat jellemző rövideggséggel a történeti fejlődés rendjébe illesztve mutat rá azokra a magyar alakokra, eseményekre, akik és amelyek a különböző nemzetek irodalmában hullámot vetettek. Figyelmeztet e hullámvetés legszembetűnőbb sajátosságaira is. Összefoglalásából világos képet kapunk arról, ami már tisztázva van, de egyúttal kitűnik a hézag, a szakadék is. Mert az összefoglalásnak ebben van a további jelentősége: rávezet a megoldatlan problémákra. Maga a szerző is főleglmit néhányat. Említi külön is, de azt hiszem minden olvasója is érezni fogja, hogy pl. a magyar lélek román irodalmi visszautkröződésének sűgárkévéje még megközelítően sincs tisztázva.

A csatolt bibliográfia szintén értékes s a maga nemében első. Itt is, mint a szövegben, tán maradt ki több adat felemlítése (pl. Fest Sándor: Lord Byron Magyar Gáborja. Ir. 1913. 100 l. Elek Oszkár: Kisfaludy Károly Eprészleánya és egy skót ballada Ir. 1912. 470 l.). Ez azonban elkerülhetetlen és az egész tanulmányt jellemző alaposságban és lelkiismeretességben kárt nem tesz. Így aztán semmi fenhéjázás sincs a szerző zárógondolatában: *Önézetünket emelheti az a tény, hogy gazdag magyar reflexe van a világirodalomnak.*

A szerző önézetét is emelheti az a tudat, hogy műve, mely eredetileg székgfoglaló volt az E. I. T.-ban, jó munka.

Dr. Kristóf György.

Réz Mihály: *A történelmi realizmus rendszere*. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. Budapest 1924. A „Studium” kiadása.

Réz Mihály könyve a magyar politikai tudománynak egy új fejezetét nyitja meg. Réz Mihály már nem ismerte Kjellén Rudolfnak hasonló irányu nagy munkáját, sem pedig Spengler „Tatsache” eméletét, mely már filozofiai rétegződésében vizsgálja a politikát. Itt írta Kolozsvárt munkáját, de nem fejezte be, mikor 1920 szeptemberében örökre elhagyta Erdélyt.

Réz Mihály munkájában a politikai tudományban egy új fogalmat alapít meg, a történelmi realizmust. Ez a szó, „realizmus”, itt nem filozofiai értelemben van értve. Úgy kell ezt érteni, mint a hogy a *reális* szót a politikai életben érteni szoktuk. Jelenti: úgy a materialista, mint az idealista felfogással szemben azt a reálpolitikai felfogást, mely az ideális és materiális tényezők fontosságát egyaránt elismeri s azok erejének, arányának, viszonyának helyes értékelésében látja a gyakorlati politikai gondolkozás legfőbb feladatát. Az állam célját pedig e kettő synthesisére alapítja. A tények között ott látja, mint tényezőt: az ideált és az ideálok bírodalmában ott látja, mint ideálképzőt: a matériát. Történelminek azért nevezzük ezt a realizmust, mert a múltat úgy tekinti, mint a jelennek integráns részét, mert egy folytonos fejlődési és visszafejlődési processzus közepében látja a jelent; mert a történelmi fokozatos fejlődés és visszafejlődés törvényét ép úgy elismeri, mint a Hegel-féle idealizmust, csak hogy a maga *reális* szempontjából nézve a múltat is, miként a jelent. „Politikailag érett és produktív közéletben mindig a realizmus dominál. A nagy államférfiak alkotását mindig a realizmus jellemezte. És ez a realizmus mindig a jelennek történelmi megértésén alapult”.

„A politikai tudomány az államélet összes jelenségeivel az államhatalomra való vonatkozásaikban foglalkozik” — szól Réz definíciója. „A politikai tudománynak tehát speciális viszonyok megismerhetésére kell tanítania s — leírásuk és osztályozásuk után — azok tanúságaiból kiindulnia. Feladata, hogy gyakorlati útmutatóul szolgáljon az egyes meglevő államok megértéséhez. Megmutatja a speciális viszonyok kutatásának helyes módját s megmutat bizonyos — ily módon nyert általános igazságokat. Feladata mindig: a *gyakorlati politikai tudásra*

és érzékre való nevelés. A politikai tudomány megadja a politikai diagnózis szabályait, de a sajátos helyzet diagnosztizálása már gyakran egyéni intuíció kérdése“.

Valóban Réz könyvében az államélet diagnosztikáját kapjuk. Az állam széjjelbontva alkotótényezőire terület, népesség (a fajok, osztályok, pártok, felekezetek, az egyének atomjáig), az állami élet ideális és materiális tényezői, az állam főhatalom, az államélet erkölcsi alapjai, az állandóság és változékonyság problémái, vizsgálatnak meg. A gyakorlati politikai tanulságok egész sora, rég elmúlt politikai rendszerek ismertetése Réz Mihály hatalmas intelligenciájával és mindenekelőtti gyakorlati politikai intuíciójával a munka szilárd és biztos alapjai gyanánt tűnik fel, míg a munka végén a politikai haladás problémájánál merőben filozófikus alakot nyer. „Miután a haladás jövője — a szellemi tényezők természete, az egyén rendkívüli szerepe és az önmagában is kiszámíthatatlan jövőjű politikai behatások miatt — kiszámíthatatlan: szükségkép kiszámíthatatlan az ezek által előfeltételezett politikai haladás“.

Sötét a kép az általános haladás szempontjából, de rögtön más lesz, ha Réz Mihálynak a nemzeti politika fogalmáról való ítéletét olvassuk. „Nemzeti állam konkrét talaján álló gyakorlati politikus szempontjából mindéz nem probléma“ — tanítja Réz. És gyakorlati megismerés az is, amit a fajokról a nemzeti politikával vonatkozásban mond: „Minden életerős faj, mihelyt öntudatra ébredt, öncélnak érzi magát. Célja nem a szabadság, hanem az élet, vagyis a benne szunyadó erők kifejtése. Amíg ebben egy idegen faj állama akadályozza, szabadságra törekszik. Amint ő maga lett államalkotóvá: függetlenségre törekszik; ha azt elérte: a mások feletti imperiumra tör. Mindig ugyanaz a szempont vezeti, mindig ugyanaz a törekvés. Korlátja csupán az erőviszonyokban van, saját életenergiájának gyöngeségében, vagy mások erejében. Ami a faji törekvések mindenik stádiumában végcélnak látszik: az csak a legközelebbi stádium elérése. A nemzetiségnek a nemzeti lét. A nemzetnek: nemzeti egység. Az egységes nemzetnek: a függetlenség. A független államnak: a más államok feletti befolyás. Előbb szabadság, azután uralom. Szükségkép, természetesen és következetesen. Mert a politikai faktorok törekvései felett nem a szabadság, hanem az élet törvénye

dominál. Fajok, egyházak, osztályok, pártok, nemzetek egyarány e törvény alatt állanak. Az életösztön pedig nem csupán szabadságra, hanem az erők érvényesítésére tör. Az erős erejének az érvényesítése pedig: az uralom”.

Kemény, pregnáns és tömör szavak. 1918 tavaszán *Jászi Oszkár*al vívott hatalmas vitájának elméleti alátámasztására gyanánt írta, de a magyar nemzetiségi kérdésről vallott felfogásának elmélete is ez. A történelem azóta a cselekvés terére lépett és Réz Mihály tételét approbálta. Középeurópa kisebbségi kérdése igazolta Réz Mihályt a politikust, ki tételeit mindig az élet természetes rendjéből vonta le.

Munkájának jelentősége épen gyakorlatiasságában van. Erős analizisében, vaslogikájú rendszerességében és mindenkifeletti nyugodt és biztos fejlődésismeretében. Az elvont állam-eszmények színes, de életnélküli, a materialisták elvont gazdasági teóriái helyett életet ad. Úgy, ahogy az tényleg a politikai cselekvés által végbemegy és tényként megvalósul. Nem egy iránynak, nem egy eszmének propaganda munkája az, hanem a gyakorlati politikai akciók rideg, szigorú, de való filozófiája. Legközelebb nagy politikai ideáljának *Széchenyi István*nak gondolkozásához áll, csak annak izzó szenvedélye nélkül, egy erős elme comprehensiv ereje által megalkotott céltudatos, egységes világfelfogása által.

Dr. Albrecht Ferenc